

מאמרים מדעיים: עיון ומחקר

ההווה של העבר - שימור והחייאת שווקים

אליהו שטרן

תקציר

בעשורים האחרונים קיימת מגמה מתרחבת של שיקום והחייאת שווקים מסורתיים וכן פיתוח שווקים מודרניים, כחלק מהמרחב הציבורי העירוני. ביותר ממאה רשויות בישראל ישנם שווקים רשמיים (לא כולל את שווקי האיכרים הארעיים), עירוניים וכפריים, וברבע מהם כבר צצו סיוורים קולינריים ופעילויות קהילתיות מגוונות. בחינת השלכותיה של החברה הצרכנית על שימור משאבי המורשת ועל עיצובה של "תרבות מורשת" היא חשובה לצורך עיצוב מדיניות השימור, המקומית והעולמית. המחקר המוצג במאמר הנוכחי בוחן את ההווה של שווקי מורשת עולם ואחרים, שעברו פעולות של שימור, ולעיתים גם של החייאה, ומארג המניעים לכך לצורך בחינת ההשלכות לעיצובן של הנחיות שימור לשווקים. המחקר מציג טיפולוגיה לסיווג וטיפולוגיה לשימור של שווקים ובוחן את מניעי השימור בהתאם לסוגי השווקים וסוג פעילות השימור שנקטה בהם. הבדיקה האמפירית נסמכת על 46 שווקים, מחציתם רשומים כשווקי מורשת עולמית ומחציתם מהווים מדגם של שווקים "אחרים" בארץ ובעולם שעברו תהליך של שימור, ובחלקם גם של החייאה. הממצאים מורים ששווקים המצויים באתרי מורשת עולמית אינם שונים מבחינת סוג השימור והיקף פעולות ההחייאה הנעשים בהם מאשר שווקים שאינם באתרי מורשת עולמית. נמצא גם ששווקים חדשים יחסית זוכים לפעולות החייאה רבות ומגוונות יותר מאשר שווקים היסטוריים ככלל וכמו כן, קיים קשר בין סוג השוק וגיל השוק לבין מניעי השימור. הגורם המניע ביותר את שיקום השווקים, גם בשווקי המורשת וגם בשווקים המדגמיים, הוא גיל השוק. חרף העובדה שהמניעים העיקריים בשווקי מורשת עולם הם מניעים מהותיים הקשורים למורשת עצמה, גם מתוכם שווקים חדשים משוקמים בעיקר ממניעים כלכליים. גיל השוק, במובן של היסטורי מול "חדש", הוא הקובע באופן מובהק אם השיקום יכלול פעולות של החייאה גם מבחינה פיזית וגם מבחינת פעילות כלכלית וחברתית. החייאה מאפיינת יותר שווקים חדשים מאשר שווקים הסטוריים. המחקר מצא ששווקי מזון יותר דומיננטיים בקרב השווקים החדשים מאשר בזארים בקרב השווקים ההיסטוריים. שווקי המזון המקומיים הם גם אלה המשתנים ביותר בעקבות שיקומם. מרביתם של שווקי המזון המקומיים הופכים למתחמי קולינריה ובילוי. לבסוף המחקר מצביע על הצורך שבבחינת העיתות וההיקף בו נשמרים הערכים המהותיים לאחר פעולות השימור וההחייאה של השוק.

שטרן, א. (2018).
ההווה של העבר
- שימור והחייאת
שווקים. **תכנון**,
(1): 165-181.

הקדמה

שווקים היו והינם מובילי המהות העירונית לדורותיה ושימשו כנקודת מפגש לצריכה בשטחים העירוניים ובמרחבים הכפריים כמו גם כמקדים לפעילות פוליטית, כלכלית וחברתית (למשל, Stanilov, 2007). השווקים היוו בכך את אחד המרכיבים המרכזיים של המרחב הציבורי (וראה, Mumford, 1961). בעשורים האחרונים קיימת מגמה מתרחבת של שיקום והחייאת שווקים מסורתיים וכן פיתוח שווקים מודרניים, כחלק מהמרחב הציבורי העירוני. ערים החלו לעצב וליישם מדיניות של שימור והחייאה המתייחסת לא רק לכלל המרחב העירוני אלא גם למרכיביו השונים (למשל, Semes, 2009). מדיניות השימור של מורשת היסטורית ותרבותית המיושמת, לדוגמא, בסינגפור (Loo, 1996) מתחשבת בכוחות השוק המאפשרים הלכה למעשה את שימורם והחייאתם של בתי עסק ושווקים עתיקים בתוך המרקם העירוני המודרני. שימת לב מיוחדת ניתנת לבזארים ולשווקים מסורתיים (McMilan, 2003) כאשר מטרת השימור הן לא רק אדריכליות וכוללות גם מרכיבים חברתיים המיועדים לספק את צרכי החברה הנוכחית (למשל, Rouz, 2014). מחקרים הראו שפעולות שימור והחייאה של שווקים ישנים הצליחו במיוחד כאשר המדיניות שיושמה בתהליך אפשרה את פעילותם החופשית של כוחות השוק (Roth and Dressler, 2012). לפיכך, בחינת השלכותיה של החברה הצרכנית על שימור משאבי המורשת ועל עיצובה של "תרבות מורשת" היא חשובה לצורך עיצוב מדיניות השימור, המקומית והעולמית, במציאות חברתית, כלכלית ופוליטית משתנה. בהתאם, מטרת המחקר הנוכחי היא לבחון את ההווה של שווקים עתיקים יותר ועתיקים פחות שעברו פעולות של שימור, ולעיתים גם של החייאה, ואת מארג המניעים לפעולות אלה לצורך בחינת ההשלכות לעיצובן של הנחיות שימור לשווקים.

ברשימת אתרי המורשת העולמית של אונסקו מצויים עשרים ושלושה אתרי מורשת המהווים בזארים ו/או שווקים מקורים. אליהם מצטרפים עוד עשרות שווקים נוספים ברחבי העולם שעברו, מתוך מניעים שונים, תהליכים של שימור והחייאה. שימורם והחייאתם של שווקים, הן אלה הרשומים כאתרי מורשת עולמית והן האחרים, הפך לחלק מתעשיית התיירות והכלכלה המקומית והעולמית. המחקר יציג תחילה טיפולוגיה של שווקים ואחריה טיפולוגיה של שימור והחייאת שווקים. במקביל יוצג מודל של תועלות הצפויות משימורם של אתרי מורשת והשלכותיהן. שתי קבוצות של שווקים תשמנה לבחינת והמחשת מודל מניעי ותועלות השימור. האחת היא קבוצת השווקים המהווים אתרי, או חלק מאתרי, מורשת עולמית, והשנייה היא מדגם של שווקים אחרים בארץ ובעולם שעברו תהליכי שימור ו/או החייאה. המסקנות העולות מבחינה זו עשויות לסייע בעיצוב הנחיות שימור לשורה של שווקים נטושים ופעילים בארץ ומחוצה לה.

טיפולוגיה לסיווג שווקים, לשימורם ולהחייאתם

על מנת לחקור את תוצאות והשלכות מדיניות השימור וההחייאה של שווקים היסטוריים (למה הם הפכו כיום), יש צורך ראשוני בסיווגם, הן מבחינת תפקודם והן מבחינת מהות השימור ו/או ההחייאה שעברו. עיון ברשימות של שווקים המופיעים באתרים המקוונים של ה-CNNTraveler, Lonely

שטרן : ההווה של העבר - שימור והחייאת שווקים

Planet, Frommer's ואחרים, מגלה מגוון גדול מאד של סוגי שווקים השונים זה מזה במספר ממדים. עיון מעמיק במאפייני השווקים הצביע על מספר קטן של ממדים המאפשרים יצירת טיפולוגיה פשוטה לסיווג השווקים מבחינת תפקודם כמוצג בלוח 1. הממד הראשון הוא ממד כרונולוגי, ממד הגיל (היסטורי מול חדש) משולב פעילות (שוק פעיל מול שוק מאובן). הממד השני הוא ממד דרך התפתחות השוק – שוק ורנקולרי (דהיינו, שוק שהתפתח באופן עצמאי-טבעי) מול שוק מתוכנן. ממד שלישי הוא ממד המיקום – שוק עירוני מול שוק המצוי במרחב הפתוח (כפרי, לאורך דרכים, או אחר) והממד הרביעי עוסק בפעילות השוק – שוק קבוע מול שוק ארעי. הצלבת ארבעת הממדים יוצרת חלוקה טיפולוגית על פיה מסווגים השווקים הנבחנים במחקר.

שוונות קיימת גם באופי השיקום, השימור ו/או ההחייאה שעברו השווקים השונים. בדומה לטיפולוגיה של סוגי השווקים, נבנתה חלוקה טיפולוגית גם לפעילויות השימור וההחייאה של שווקים (לוח 2). חלוקה זו פשוטה יותר מטיפולוגית הסיווג והיא בנויה על הצלבת שני ממדים בלבד: א. טיפול במרכיבי מכלול השוק – במבנה הפיזי של השוק ובפעילות המתרחשת בו ו-ב. סוגי הטיפול בשוק – שימור והחייאה. לכל אחד מהממדים - מרכיבי מכלול השוק ומרכיבי הטיפול בו ישנם סווגי משנה כמוצג בלוח 2. חלוקה טיפולוגית זו שימשה לסווג פעילויות השימור וההחייאה במחקר.

לוח 1: חלוקה טיפולוגית מוצעת לסיווג שווקים

מצב	שווקים "ורנקולרים"				שווקים מתוכננים			
	בשטח פתוח		בעיר		בשטח פתוח		בעיר	
	קבוע	ארעי	קבוע	ארעי	קבוע	ארעי	קבוע	ארעי
היסטורי - מאובן								
היסטורי פעיל								
"חדש" - מאובן								
"חדש" פעיל								

לוח 2: חלוקה טיפולוגית מוצעת לפעילויות של שימור והחייאת שווקים

ממד מצב קיים בלבד	שימור				החייאה
	שימור ושיפוץ	שיפוץ ומודרניזציה	שמירה/הגדלת מספר הקונים	הכנסת פעילויות מגוונות	
מבנה פיזי	מערך קיים				
	מערך חדש				
פעילות	קניות ומסחר				
	קהילתיות				
	בילוי				

פעולות השימור עשויות להתמקד במבנה הקיים בלבד של השוק, או גם בשטחי הרחבתו המאוחרים יותר (בדרך כלל שטחי מסחר סובבים), כמו גם לעסוק בפעילות המתרחשת בו כיום הכוללת בעיקר את הפעילות המסחרית (מערך החנויות ודוכני הממכר), הפעילות הקהילתית (למשל מפגשי תושבים), ופעילויות הקשורות לבילוי (למשל הסעדה, פסטיבלים למיניהם ותערוכות). מבחינה פיזית פעילויות השימור עשויות לכלול לא רק שיפוצים למיניהם אלא גם החדרת מרכיבים מודרניים, בהסתר ובגלוי (צנרת תשתיות, סוככים, קירוי, תאורה, ריצוף וכדומה). פעולות להחייאת השוק עוסקות בעיקר במרכיבים העשויים לעודד את הפעילות האנושית שבו. מדובר לא רק בפעילות (פיזית או אחרת) לשמירה ו/או להגדלת מספר הפוקדים והקונים בשוק, אלא גם בהגדלת מגוון הפעילויות שבו מעבר לסוגי המסחר השונים. למשל, קיום אירועי תרבות ובילוי, ארגון וניהול סיורי טעימות, פתיחת מרכזים קולינריים, הנגשה והגדלת קיבולת החנייה.

מודל מניעים ותועלות

השאלה של "מדוע לשמר?" עולה לעיתים קרובות בעת שדנים על פיתוח עירוני או אזורי ובמיוחד כאשר לחלופת אי השימור יש פוטנציאל כלכלי גבוה. בדומה, עולה שאלת התועלת מרישומי של אתר ברשימת אתרי המורשת העולמית. למרות שהמניע העיקרי לרשימת השימור העולמית הוא השימור, רישומי של אתר ברשימה מצופה שיניב גם רווח כלכלי, בעיקר עקב העלייה המצופה בתיירות ובפעילות הכלכלית הנלווית אליה (Lane, 2009). מצויים אמנם מחקרים שהעריכו את היקף הרווח הצפוי מרישומי של אתר ברשימת המורשת העולמית (למשל, VanBlarcom and Kayahan, 2011), אולם יש לציין כי עלייה בהיקף התיירות עשויה להוות מניע לשימור גם ללא עלייה משמעותית בהיקף התרומה הכלכלית המקומית וזאת מכיוון שתועלות מתיירות אינן בהכרח שוות לתועלת כלכלית.

מסתבר כי לעיתים תועלות שאינן כלכליות צרופות מהוות מניע עיקרי לשימורם והחייאתם של אתרי מורשת, ובכלל זה שווקים למיניהם. על אף הפיזור והשונות הרבה בין השווקים השונים, יש ביניהם מידה רבה של דמיון בהיבטים הכלכליים, החברתיים והתרבותיים בתהליך השינוי ממצבם ההיסטורי לשיקומם הנוכחי (למשל, Shakur et al., 2012). מחקרים שונים העלו מניעים שבחלקם הם מונעי רווח ואחרים שהם מונעי מהות. מבניהם, שני מחקרים עיקריים נעשו על ידי המגזר הציבורי (Price Waterhouse Coopers, 2007 and Icomos, 2011). על בסיס ממצאיהם של מחקרים אלה נבנה מודל המניעים והתועלות לשימור אתרי מורשת המוצג בלוח 3. מודל זה כולל מניעים ותועלות מהותיות (Intrinsic benefits) ומניעים ותועלות אמצעותיות (Instrumental benefits). התועלות המהותיות הן העומדות למעשה בראש מעייניהם של החברים המקצועיים בוועדת המורשת העולמית ובמונחי השימור הם מגלמים את הערך האוניברסאלי יוצא הדופן (Outstanding Universal Value – OUV) המשמש אמת מידה ראשונה ועיקרית לצירופו של אתר לרשימת אתרי המורשת העולמית. התועלות האמצעותיות מגלמות בחלקן את "הרצון החבוי" של "זימ" השימור, בעיקר לגריפת רווח כלכלי. יחד עם זאת, חלק מהתועלות האמצעותיות הן למעשה מניעים הכרחיים כגון תחזוקה שוטפת של אתרי מורשת ותיקון נזקים פיזיים

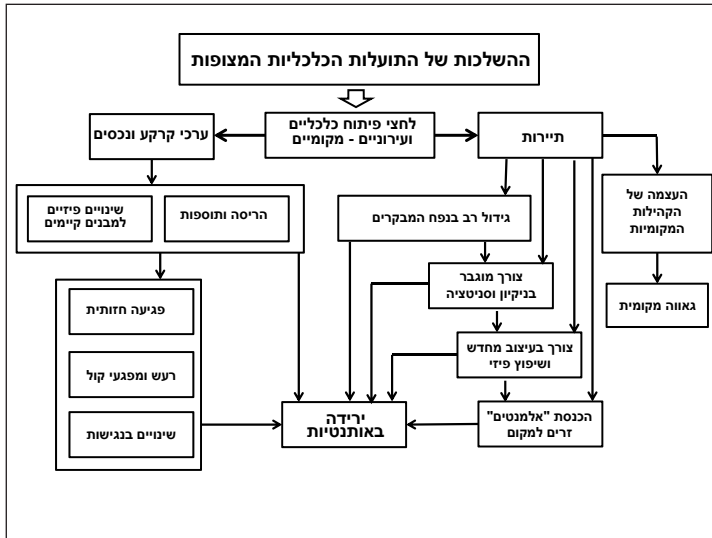
בעקבות הרס. מכאן שהמניעים והתועלות המהותיות הם הקריטריונים בפועל להגדרת ערכו של אתר לצורך רישומו כאתר מורשת עולמית ואילו המניעים והתועלות האמצעיות הם הקובעים את הסיבה המצרפית לשימורו של אתר מורשת אחר. הקריטריונים המוצגים בלוח 3 נאספו, מקובץ ההנחיות להכנת תיקי מועמדות לרישום למורשת עולמית (Unesco, 2012) ומתוך תיקי השימור של כל האתרים הנכללים במחקר, בהתאם.

המודל המוצג בלוח 3 מתאים לכל אתרי מורשת באשר הם ולפיכך מעניין לבחון את החשיבות היחסית שיש לכל אחד מסוגי התועלות לגבי שימור שווקים, בהתאם לטיפולוגיות שהוצגו לעיל. מידע זה עשוי לסייע, כאמור, בעיצוב מדיניות השימור המתאימה לשווקים השונים. יחד עם זאת יש להכיר את ההשלכות העשויות, או עלולות, לנבוע מיישום מדיניות אמצעותית בלתי מאוזנת. כמוצג בלוח 3, ישנה השפעה הדדית, חלקית, בין שני סוגי המניעים, לחיוב ולשלילה. שימור ושיקום ערכים חזותיים ואדריכליים עשוי, לדוגמא, לעודד תיירות ולהגדיל הכנסות אולם, כתגובה, עידוד התיירות עלול לפגוע, למשל, באותנטיות (דהיינו, בדרגת המקוריות) של האתר. להמחשה, איור 1 מסביר את ההשלכות וההשפעות הצפויות ליישום מדיניות אמצעותית הנשענת בעיקר על הכנסות ורווח המצופים לא רק מתיירות אלא ממניעים כלכליים נוספים של לחצים לפיתוח עירוני ויצירת רווחים מפיתוח נדל"ני.

לוח 3: מודל מניעים ותועלות לשימור אתרי מורשת

מניעים ותועלות אמצעותיות Instrumental benefits	מניעים ותועלות מהותיות Intrinsic benefits
<p>כלכליות: תיירות השפעה על מחירי קרקע ונכסים עסקים ותעסוקה הכנסות מוניציפליות</p>	<p>שימור ושיקום ערכים חזותיים ואדריכליים שימור ערכים הסטורים שימור ופיתוח ערכים סימבולים שחזור והחייאת רוח המקום שימור האותנטיות המקומית יצירת זהות מקומית ואישית</p>
<p>חברתיות: הון חברתי והעצמה "גאווה מקומית" הגדלת המרחב הציבורי בילוי וקהילתיות</p>	
<p>חינוכיות: הכרה עם העבר אתנוגרפיה ומנהגים</p>	
<p>פוליטיות: הון פוליטי</p>	
<p>עירוניות - מקומיות: חלק מתכנית פיתוח אסטרטגית כללית תחזוקה תקופתית שיקום בעקבות נזק פיזי או הרס</p>	
<p>← השפעה חלקית →</p>	

איור 1: ההשלכות הצפויות ממדיניות שימור הנשענת על מניעים כלכליים

כפי שמוצג באיור 1, השלכות הגידול בתיירות הכוללות עלייה בנפח המבקרים, עיצוב ושיפוץ פיזי, צורך בהרחבת מתקני הסניטציה והכנסת אלמנטים "זרים" לאתר, עלולים לפגוע באותנטיות של המקום. בדומה, צפויה ירידה באותנטיות בשל פגיעות חזותיות, ירידה בנגישות, ומפגעי רעש כתוצאה מפעולות פיתוח פיזי ושינויים למבנים קיימים הנובעים מפיתוח שמגמתו להעלות ערכי קרקע ונכסים.

מהי אפוא החשיבות היחסית של מניעי השימור וההחייאה במדיניות הטיפול בשווקים השונים? למה הובילה מדיניות שימורם? מהו ההווה של שווקי העבר? בשאלות אלה עוסק המחקר שלהלן.

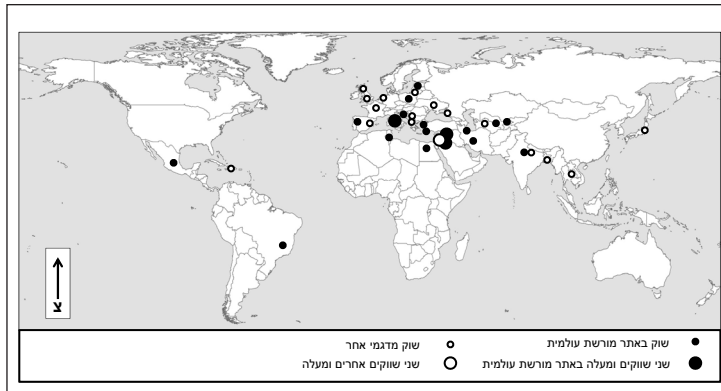
השווקים במחקר

המחקר מתבסס על שתי קבוצות שווקים. הקבוצה הראשונה כוללת את כל השווקים המהווים אתרי מורשת עולמית, או כאלה המצויים בתוך מתחמים הרשומים כאתרי מורשת עולמית. קבוצה זו כוללת 23 שווקים. השערתנו היא ששיקומם של שווקים אלה יהיה קשור יותר למניעים המהותיים. הקבוצה השנייה היא מדגם באותו סדר גודל של "שווקי המורשת" הכולל 23 שווקים אחרים בארץ ובעולם שעברו תהליכי שימור ו/או החייאה. יש לשער כי שיקומם של שווקי המדגם יהיה מונע בעיקרו על ידי מניעים אמצעותיים. המדגם כולל ששה שווקים מישראל ויתרת שווקיו מפוזרים בתפוצה עולמית רחבה (איור 2) שנועדה לבטא את השונות הגדולה בין השווקים מבחינת מיקומם הגיאוגרפי, שייכותם התרבותית, סווגם ומהותם השונה. המדגם נבחר בפיזור עולמי רחב בדומה לפיזור השווקים המהווים, או מצויים בתוך

שטרן : ההווה של העבר - שימור והחייאת שווקים

מתחמי מורשת עולמית, כפי שמומחש באיור 2. משקלם, היחסית גבוה של השווקים מישראל במדגם נובע מהצורך בעיצוב מדיניות מתאימה לשיקומם ושימורם של שווקים נטושים ו/או ישנים בארץ.

איור 2: מיקום השווקים הנכללים במחקר

המדגם מאפשר לערוך שתי חלוקות בסיסיות להשוואה: א. שווקים המהווים אתרי מורשת עולמית או המהווים חלק ממתחם מורשת עולמית מול שווקים אחרים (כאמור, 23 שווקים בכל קבוצת בדיקה ובסך הכל 46 שווקים במחקר), ו-ב. שווקים היסטוריים ככלל (25 שווקים מהם 18 שווקי מורשת ו-7 שווקים מדגמיים) מול שווקים "חדשים" ככלל (21 שווקים מהם 5 שווקי מורשת ו-16 שווקים מדגמיים). כשוק "חדש" סווג כל שוק שנוסד במאה ה-19 ואילך. יש עוד לציין כי מבין שווקי המורשת היו 17 שווקים ורנקולרים ו-6 שווקים מתוכננים בעוד שמקרב השווקים המדגמיים היו 18 שווקים ורנקולרים ו-5 שווקים מתוכננים. בהיבט זה שתי קבוצות השווקים דומות. יש עוד לציין כי בסופו של עניין רוב השווקים המשתתפים במחקר הם שווקים עירוניים למעט 3 שווקים מדגמיים (חדשים) המצויים בשטח פתוח, לאורך כביש מרכזי, בשולי העיר.

בחינה אמפירית

החקירה האמפירית כללה שלושה נושאים. תחילה נבחנה התפלגות השווקים בהתאם לאופי ומהות השימור וההחייאה שעברו. הבחינה כללה השוואה בין שווקי מורשת עולמית לבין השווקים המדגמיים וכן השוואה בין כלל השווקים ההיסטוריים לכלל השווקים החדשים. הנושא השני עסק במניעים לשימור ובחן את תקפותו של מודל המניעים והתועלות שהוצג לעיל, גם הוא בחתכי סוג וגיל השווקים. הנושא השלישי בחן את ההווה של השווקים, למה הם הפכו כיום, ומי הפך למה.

שימור והחייאה

עיון בלוח 4 מורה כי כל 23 השווקים המהווים, או המצויים באתרי מורשת עולמית עברו שימור של המבנה הפיזי. בשמונה מהם טיפלו בשימור המצב הקיים בלבד ובמרביתם גם נערכו עבודות שיפוץ ומודרניזציה, בעיקר של שירותים. רק בתשעה מהם נערכו פעולות להחייאת הפעילות הקיימת בהם, בעיקר על ידי פעילות להגדלת מספר המבקרים ו/או הקונים בשוק. שימור הפעילות הקיימת בשווקי המורשת הייתה קטנה יחסית (בחמישה שווקים בלבד) והחייאת פעילות התבצעה בעיקר בנושאי קניות ומסחר, ובפחות ממחצית השווקים. יש גם לציין כי במחצית משווקי המורשת המסווגים כחדשים (ששה שווקים) נערכו רק פעולות לשימור פיזי בלבד (למשל, בשוק החדש של פירנצה, או בשוק העץ של דיאמנטינה בברזיל) ורק במחציתם האחרת נערכו גם פעולות של שיפוץ ומודרניזציה (בעיקר בבזארים הגדולים, למשל בטבריו או באסקי ג'ובה בטשקנט). תוצאות אלה מעידות על מידה רבה של זהירות למניעת פגיעה באותנטיות של השוק. ניכרת מגמה של רצון לבסס, ואולי אף לשפר, את הבסיס הכלכלי של שוק המורשת מבלי לפגוע בערכיו ההיסטוריים והאדריכליים.

לוח 4: התפלגות השווקים המצויים באתרי מורשת עולם לפי סוג השימור וההחייאה

ממד	שימור		החייאה	
	מצב קיים בלבד	שימור ושיפוץ	שיפוץ ומודרניזציה	שמירה/הגדלת מספר הקונים
מבנה פיזי	מערך קיים שוק ישן	5	7	5
	שוק חדש*	3	1	2
פעילות	מערך חדש שוק ישן	-	-	-
	שוק חדש*	-	-	1
קניות ומסחר	שוק ישן	1	1	3
	שוק חדש*	1	1	1
קהילתיות	שוק ישן	-	1	1
	שוק חדש*	-	-	-
בילוי	שוק ישן	1	-	-
	שוק חדש*	-	-	1

* מהמאה ה 19 ואילך.

שטרן : ההווה של העבר - שימור והחייאת שווקים

בקרב הקבוצה המדגמית (לוח 5) ישנם יותר שווקים שעברו שיפוץ ומודרניזציה ומספרם היחסי של השווקים שעברו שימור פיזי בלבד הוא קטן. כמו כן, בחמישה עשר שווקים נערכו גם פעולות להחייאה מסחרית על ידי הכנסת פעילויות מגוונות בשוק, ובעיקר בשווקים המדגמיים החדשים. שימור פעילות קיימת והחייאה באמצעות פעולות להגברת קהילתיות ובילוי (למשל, ירידי אוכל, העצמת סוחרים, תערוכות ומופעי מוזיקה, פסטיבלים נושאים, וכדומה) הובחנו בעיקר בשווקים המדגמיים החדשים. תוצאות אלה מעידות על מניעי שימור והחייאה אמצעותיים יותר מאשר מהותיים ואפשר שהם נובעים מהעובדה שבקרב השווקים המדגמיים מצויים באופן יחסי יותר שווקים חדשים מאשר בקרב שווקי המורשת. חיזוק לכך ניתן לראות בלוח 6 המשווה את התפלגות שיעורי פעילויות השימור וההחייאה בין השווקים ההיסטוריים לשווקים החדשים. יחד עם זאת נערך מבחן חי בריבוע לבחינת ההבדלים בין שני סוגי השווקים מבחינת סוג השימור וההחייאה. כיוון שלא נמצא הבדל מובהק בין שני סוגי השווקים, ניתן לומר ששווקים המצויים באתרי מורשת עולמית אינם שונים מבחינת סוג השימור והיקף פעולות ההחייאה הנעשים בהם מאשר שווקים שאינם באתרי מורשת עולמית.

לוח 5: התפלגות השווקים בקבוצה המדגמית לפי סוג השימור וההחייאה

ממד	שימור			החייאה	
	מצב קיים בלבד	שימור ושיפוץ	שיפוץ ומודרניזציה	שמירה/ הגדלת מספר הקונים	הכנסת פעילויות מגוונות
מבנה פיזי	מערך קיים שוק ישן	2	2	2	1
	שוק חדש*	3	6	3	3
מערך חדש	שוק ישן	-	-	-	-
	שוק חדש*	1	1	3	1
פעילות	קניות ומסחר שוק ישן	-	1	1	-
	שוק חדש*	2	4	1	6
קהילתיות	שוק ישן	-	1	-	-
	שוק חדש*	-	-	1	2
בילוי	שוק ישן	-	-	-	-
	שוק חדש*	-	4	1	3

* מהמאה ה 19 ואילך.

תוצאות ההשוואה המוצגת בלוח 6 מראות שכמעט כל פעילות השימור הפיזי בקרב השווקים ההיסטוריים נעשתה במבנה הפיזי שנותר מהשוק ולא במבנים פיזיים חדשים שסופחו לשוק, תוצאות ההשוואה המוצגת בלוח 6 מראות שכמעט כל פעילות השימור הפיזי בקרב השווקים ההיסטוריים נעשתה במבנה הפיזי שנותר מהשוק ולא במבנים פיזיים חדשים שסופחו לשוק, או שהוקמו בסמוך אליו, כפי שנעשה בחלק ניכר של השווקים החדשים. בשיעור יחסית גבוה (35%) של השווקים החדשים הוכנסה פעילות מגוונת לצורך החייאתו, לרבות פעילויות להפיכתו למוקד בילוי. לוח 6 גם מדגיש את הדומיננטיות של תחום הבילוי לשווקים החדשים, גם בהיבטים הפיזיים של הכשרת תשתיות וגם בפעילות המסחרית והשיווקית.

לוח 6: התפלגות (ב-%) כלל השווקים ההיסטוריים והחדשים לפי סוג השימור וההחייאה

ממד	שימור		החייאה		מערך קיים	מבנה פיזי
			שימור ומודרניזציה	שמירה/הגדלת מספר הקונים		
שוק ישן	29	38	29	12	שוק חדש*	26
	26	30	17	35		
שוק ישן	-	-	4	8	שוק חדש*	5
	5	5	17	9		
שוק ישן	4	8	4	8	שוק חדש*	13
	13	22	9	30		
שוק ישן	-	8	-	-	שוק חדש*	-
	-	-	4	9		
שוק ישן	4	-	-	17	שוק חדש*	-
	-	17	9	30		

* מהמאה ה 19 ואילך.

בחינה סטטיסטית של ההבדלים בין שווקים היסטוריים לבין שווקים "חדשים" מבחינת סוג השימור ו/או ההחייאה (לוח 7) מורה כי אין הבדל מובהק בין שני סוגי השווקים מבחינת פעולות השימור של המבנה הפיזי והפעילויות הקיימות בו בפועל אולם, קיים הבדל מובהק בין השניים באשר

שטרן : ההווה של העבר - שימור והחייאת שווקים

לפעולות ההחייאה, הן מבחינת המבנה והן מבחינת הפעילויות שננקטו. ניתן איפוא לומר כי שווקים חדשים זוכים לפעולות החייאה רבות ומגוונות יותר מאשר שווקים היסטוריים ככלל.

לוח 7: בדיקת הבדלים בין שווקים היסטוריים לבין שווקים "חדשים" מבחינת סוג השימור/החייאה

החייאה	שימור	
יש הבדל מובהק $X^2=12.6, p<0.05$	אין הבדל מובהק	מבנה פיזי
יש הבדל מובהק $X^2=12.6, p<0.05$	אין הבדל מובהק	פעילות

המניעים לשימור והחייאה

סקירה מעמיקה של המניעים לשימור והחייאה בכל שוקי המחקר העלתה עוד חמישה מניעים שלא נכללו במודל המניעים שהוצג בלוח 3, לעיל. הסתבר כי בקרב השווקים המדגמיים נכלל גם המניע של "שימור דרך חיים ומסורת" כמניע מהותי ובדומה, "מלחמה בשוק שחור ועבריינות" ו"שיפור תדמית ומיצוב עירוני" התגלו כמניעים אמצעותיים נוספים. בקרב כלל השווקים התגלה גם המניע של "שיפור ושיפוץ סביבתי וחזותי" כמניע אמצעותי נוסף.

השוואה של כל המניעים, המקוריים והחדשים, לפי סוג השוק ולפי גיל השוק מוצגים בלוח 8. ריכוז זה מאפשר בחינה סטטיסטית של ההבדלים בין השווקים לפי סוג ולפי גיל לבין סוגי המניעים. כך למשל מתגלה הבדל ראשוני גם בין סוגי השווקים וגם בין גיל השווקים בהתייחס למניעים המהותיים. משקל המניעים המהותיים גבוה יותר גם בשוקי המורשת וגם בשווקים ההיסטוריים ובדומה, משקלם של המניעים האמצעותיים גבוה יותר בקרב השווקים המדגמיים והשווקים החדשים. בחינת מובהקותם הסטטיסטית של הבדלים ראשוניים אלה מוצג בלוח 9.

התוצאות המוצגות בלוח 9 מצביעות על כך שכל ההבדלים הראשוניים הם אכן מובהקים סטטיסטית. המסקנה העולה מתוצאות אלה היא שאכן יש קשר בין סוג השוק וגיל השוק לבין מניעי השימור. המניעים האמצעותיים הם הדומיננטיים בקרב השווקים החדשים ואילו למניעים המהותיים יש משקל גבוה יותר בקרב שוקי המורשת העולמית. אולם, מהי עוצמת הקשר בין סוג השוק למניעי השימור/החייאה?

לוח 8: התפלגות המניעים (ב-%) לשימור והחייאה
 (מניעים בכתב נטוי הם מניעים "חדשים" שהתגלו במחקר)

לפי גיל השוק		לפי סוג השוק		מניעים
שוקים חדשים	שוקים הסטורים	שוקים מדגמיים	שוקי מורשת	
2.0	5.4	-	4.6	שיקום ושימור ערכים חזותיים ואדריכליים
2.0	17.8	2.1	13.8	שימור ערכים היסטוריים
-	1.8	2.1	1.5	שימור ופיתוח ערכים סימבולים
4.0	5.4	4.2	6.1	שיחזור והחייאת רוח המקום
2.0	1.8	2.1	6.1	שימור האותנטיקה המקומית
-	-	2.1	1.5	יצירת זהות מקומית ואישית
4.0	-	4.2	-	שימור דרך חיים ומסורת
16.0	32.2	16.8	33.6	סה"כ
6.2	21.4	8.5	15.4	מניעים אמצעותיים
16.2	7.1	14.9	12.3	עסקים ותעסוקה
2.0	-	4.2	-	הכנסות מוניציפליות
-	1.8	-	1.5	חברתיים: הון חברתי והעצמה
-	1.8	-	3.0	"גאווה מקומית"
4.0	-	4.2	-	הגדלת המרחב הציבורי
10.3	3.6	4.2	4.6	בילוי וקהילתיות
-	1.8	-	3.0	חינוכיים: אתנוגרפיה ומנהגים
-	1.8	-	1.5	פוליטיים: הון פוליטי
2.0	12.5	8.5	7.7	מקומיים: חלק מתכנית פיתוח כוללת
16.2	12.5	10.6	15.4	תחזוקה תקופתית/שוטפת
8.0	3.5	10.6	1.5	שיקום בעקבות נזק פיזי/הרס
4.0	-	4.2	-	מלחמה בשוק שחור ועבריינות
8.0	-	6.4	-	שיפור תדמית ומיצוב עירוני
10.3	3.5	6.4	1.5	שיפור ושיפוץ סביבתי וחזותי
84.0	67.8	83.2	67.4	סה"כ
100.0	100.0	100.0	100.0	סה"כ

לוח 9: בחינת הקשר בין סוג השוק לבין התועלות/המניעים לשימור/ החייאתו

מניע סוג השוק	תועלות מהותיות	תועלות אמצעותיות	סה"כ	מבחן
שווקי מורשת עולמית	22	43	65	$X^2=6.44 P<0.05$
	6	41	47	
	28	84	112	
שווקים מדגמיים	18	38	56	$X^2=8.58 P<0.05$
	4	43	47	
	22	81	103	

עוצמת הקשר נמדדה באמצעות מדד OR המבטא את היחס בין ההסתברות של מניעי השימור, בין המניעים המהותיים לבין המניעים האמצעותיים. כאמור, נמצא הבדל מובהק במניעי השימור בין שווקי מורשת עולם לבין השווקים המדגמיים באופן שההסתברות למניעים מהותיים בשווקי מורשת גדולה פי 3.7 ממניעים אחרים בעוד שההסתברות למניעים מהותיים בשווקים המדגמיים גדולה רק פי 1.06. לכן, ההסתברות למניעים מהותיים בשימור שווקי מורשת גדולה פי 3.49 מאשר ההסתברות למניעים מהותיים בשווקים אחרים ($OR=3.7/1.06=3.49$). בנוסף, נמצא הבדל מובהק במניעי השימור בין שווקים הסטוריים לבין שווקים חדשים באופן שההסתברות למניעים מהותיים בשווקים הסטוריים גדולה פי 4.5 ממניעים אחרים בעוד שההסתברות למניעים מהותיים בשווקים החדשים גדולה רק פי 0.88. לכן, ההסתברות למניעים מהותיים בשימור שווקים הסטוריים גדולה פי 5.17 מאשר ההסתברות למניעים מהותיים בשווקים חדשים. ($OR=4.5/0.88=5.17$). מה הולידו המניעים? מהו ההווה של שווקי העבר?

ההווה של העבר

בקרב השווקים במחקר זהו שבעה טיפוסים שווקים כמופיע בלוח 10. שני הטיפוסים השכיחים ביותר הם שווקי המזון המקומי (75% מבין השווקים החדשים ו-57% מבין השווקים המדגמיים) והבזארים (68% מהשווקים ההיסטוריים ו-48% מבין שווקי המורשת העולמית). מבין הטיפוסים, שניים לא היו קיימים במקור, 'שווקים תיירותיים' ו'מתחמי מזון וקולינריה', אלא התפתחו לכאלה בעקבות פעולות השימור וההחייאה. בשל פעולות אלה גדל בקרב שווקי המורשת העולמית, במעט, מספר הבזארים והוא עלה ל-53%. כמו כן 18% מכלל שווקי המורשת הפכו משווקי מזון מקומי לשווקים תיירותיים. זהו השינוי היחסי הגדול ביותר (62%) שהובחן בקרב שווקי המורשת העולמית. באשר לשווקים המדגמיים, היקף הבזארים עלה מ-26% לפני פעולות השימור וההחייאה ל-39% ובהיקף דומה הוסבו שווקי המזון המקומי ושוק מתמחה אחד בקרב השווקים המדגמיים למתחמי מזון וקולינריה. השינוי היחסי הגדול ביותר (62%) בקרב השווקים המדגמיים היה של שווקי מזון למתחמי קולינריה. בקרב השווקים ההיסטוריים (לוח 11) לא השתנה המספר היחסי של בזארים לאחר פעולות השימור וההחייאה והוא

נשאר על 68%. אולם בחלק מהשווקים (ב-12%) פותחו שווקים תיירותיים, טיפוס שלא היה קיים קודם (למשל, שוק בשאשא בסרייבו, בוסניה, או הבזאר המקורה באידרין שבטורקיה).

לוח 10: השוואת ההווה לעבר בין שווקי מורשת עולמית לשווקים מדגמיים (התפלגות ב-%)

7	6	5	4	3	2	1	אחרי השימור לפני השימור
-	-	-	-	-	-	48	בזאר רבגוני שווקי מורשת עולמית
-	-	-	-	-	-	26	שווקים מדגמיים
9	4	-	-	18	4	4	שוק מזון מקומי שווקי מורשת עולמית
35	-	9	-	-	9	9	שווקים מדגמיים
-	-	-	-	-	-	-	שוק תיירותי (מזכרות) שווקי מורשת עולמית
-	-	-	-	-	-	-	שווקים מדגמיים
-	-	-	9	-	-	-	שוק מתמחה (למשל, שטיחים) שווקי מורשת עולמית
4	-	-	-	-	-	-	שווקים מדגמיים
-	-	-	-	-	-	-	שוק פשפשים ועתיקות שווקי מורשת עולמית
-	-	4	-	-	-	9	שווקים מדגמיים
-	-	-	-	4	-	-	שוק פוסילי (מאובן) שווקי מורשת עולמית
-	-	-	-	-	-	-	שווקים מדגמיים
-	-	-	-	-	-	-	מתחם קולינריה ובילוי שווקי מורשת עולמית
-	-	-	-	-	-	-	שווקים מדגמיים
9	4	-	9	22	4	52	סה"כ שווקי מורשת עולמית
39	-	13	-	-	9	39	שווקים מדגמיים

השינוי היחסי הגדול ביותר (50%) היה של שווקים מתמחים (למשל שווקים של שטיחים, שווקי בהמות, וכיוצא בזה) שהפכו לשווקים תיירותיים. בקרב השווקים החדשים עלה מספרם של הבזארים בעקבות פעולות השימור וההחייאה מ-4% לכדי 17% ובמקביל צמחו מתחמי קולינריה ובילוי לכדי 48% מכלל השווקים שבמדגם. רובם הגדול היו קודם שווקי מזון מקומיים. הפיכת שווקי המזון המקומי למתחמי קולינריה ובילוי הוא השינוי היחסי הגדול ביותר (59%) בקרב השווקים החדשים. בדומה לכך בקרב כלל השווקים המדגמיים, מתחמי קולינריה אלה הפכו גם אבן שואבת לתיירות בינלאומית ורבים מהם מופיעים על מפת התיירות העולמית כגון בורו מרקט בלונדון, שוק סנטה קתריןה בברצלונה, השוק המרכזי של פירנצה, שוק בולאו בפורטו שבפורטוגל, ורבים אחרים. מגמה זו מושפעת במידה רבה מגישות

שטרן : ההווה של העבר - שימור והחייאת שווקים

חדשות שהתפתחו בקרב המעצבים העירוניים. אחת האחרונות שבהן רואה את מטרתה ביצירת חוויה עירונית מהנה ולא בהכרח שמירה על אותנטיות השוק ומרכיביו. בהתאם, תשומת הלב ניתנת יותר ליצירת רוח מקום מאשר לשמירה קפדנית על שיקים הפרטים העירוניים והמקומיים (Salah Ouf, 2010). רוח המקום בהקשר זה הוא מושג המתאר את צביונו של המקום ואווירתו. לפיכך, מתחמי הקולינריה והבילוי מתאימים את עצמם לרוח הזמן וכוללים רכיבים אדריכליים וטכנולוגיים הנוגדים לעיתים את רוח המקום הנוצרת על ידי האותנטיות המקורית של המבנה וסביבתו. המחקר הנוכחי מלמד שהקשר שבין האותנטיות לבין רוח המקום הוא חשוב כדי לזהות את קו הגבול שבין שימור לבין החייאה והשלכותיו. המדיניות המעוצבת לשימור ושיקום שווקים חייבת להתחשב בגבול זה.

לוח 11: השוואת ההווה לעבר בין שווקים הסטורים לשווקים חדשים (התפלגות ב-%)

7	6	5	4	3	2	1	אחרי השימור לפני השימור
-	-	-	-	-	-	68	בזאר רבגוני שווקי מורשת עולמית שווקים מדגמיים
-	-	-	-	-	-	4	
4	-	-	-	4	12	-	שוק מזון מקומי שווקי מורשת עולמית שווקים מדגמיים
44	-	9	-	-	18	4	
-	-	-	-	-	-	-	שוק תיירותי (מזכרות) שווקי מורשת עולמית שווקים מדגמיים
-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	4	4	-	-	שוק מתמחה (למשל, שטיחים) שווקי מורשת עולמית שווקים מדגמיים
4	-	-	4	-	-	-	
-	-	-	-	-	-	-	שוק פשפשים ועתיקות שווקי מורשת עולמית שווקים מדגמיים
-	-	4	-	-	-	9	
-	-	-	-	4	-	-	שוק פוסילי (מאובן) שווקי מורשת עולמית שווקים מדגמיים
-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	-	-	מתחם קולינריה ובילוי שווקי מורשת עולמית שווקים מדגמיים
-	-	-	-	-	-	-	
4	-	-	4	12	12	68	סה"כ שווקי מורשת עולמית שווקים חדשים
48	-	13	4	-	18	17	

סיכום ומסקנות

המחקר הראה ששווקים המצויים באתרי מורשת עולמית אינם שונים מבחינת סוג השימור והיקף פעולות ההחייאה הנעשים בהם מאשר שווקים שאינם באתרי מורשת עולמית. אולם, שווקים חדשים זוכים לפעולות החייאה רבות ומגוונות יותר מאשר שווקים היסטוריים ככלל. המסקנה העולה מתוצאות אלה היא שאכן יש קשר בין סוג השוק וגיל השוק לבין מניעי השימור. המניעים האמצעתיים הם הדומיננטיים בקרב השווקים החדשים ואילו למניעים המהותיים יש משקל גבוה יותר בקרב שווקי המורשת העולמית. בנוסף, נמצא שבאופן גורף הגורם המניע ביותר את שיקום השווקים, גם בשווקי המורשת וגם בשווקים המדגמיים, הוא גיל השוק. חרף העובדה שהמניעים העיקריים באתרי מורשת עולם הם המניעים המהותיים, גם בהם שווקים חדשים משוקמים בעיקר ממניעים כלכליים ולא ממניעים מהותיים של מורשת. גיל השוק, במובן של היסטורי מול "חדש", הוא הקובע באופן מובהק אם השיקום יכלול פעולות של החייאה גם מבחינה פיזית וגם מבחינת פעילות כלכלית וחברתית. החייאה מאפיינת יותר שווקים חדשים מאשר שווקים היסטוריים.

באשר להווה של השווקים, נמצא שבזארים נשארים בזארים בכל מצב. לאחר שיקום הם הופכים מבזארים, או משווקים עתיקים, לבזארים מודרניים. הפיכת שווקים לבזארים תלויה גם היא בעיקר בגיל השוק ובהתאם היא מצויה יותר בשווקים החדשים מאשר בשווקים ההיסטוריים. שווקי מזון נמצאו יותר דומיננטיים בקרב השווקים החדשים מאשר בזארים בקרב השווקים ההיסטוריים. שווקי המזון המקומיים הם גם אלה המשתנים ביותר בעקבות שיקומם. מרביתם של שווקי המזון המקומיים הופכים למתחמי קולינריה ובילוי.

לצורך הגדרת מדיניות שימור, בהתאם לגילו ולמהותו של השוק, יש למצוא תחילה את גבול איבוד האותנטיות ורוח המקום. יש למצוא עד כמה מושפעת רוח המקום מרמת האותנטיות. יש למצוא עד כמה ניתן, או האם יש צורך בכלל, לתת משקל גדול יותר ליצירת רוח מקום "כלשהיא" על פני שמירת האותנטיות של השוק. האם רוח מקום "כלשהיא" תייצר חוויה עירונית מהנה ולפיכך ניתן לוותר על שמירת האותנטיות של השוק? בהתאם, השאלה העיקרית להמשך המחקר היא: מתי ובאיזו מידה נשמרים הערכים המהותיים לאחר פעולות השימור וההחייאה של השוק.

מקורות

Icomos, (2011), Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties, Paris.

Lane, B. (2009), What, who and how? enhancing economic benefits of archaeological world heritage sites, Kenan-Flagler Business School, University of North Carolina.

Loo Lee, S. (1996), "Urban conservation policy and the preservation of historical and cultural heritage: the case of Singapore", *Cities*, 13(6), 399-409.

McMilan, J., (2003), *Reinventing the Bazaar: A Natural History of Markets*, WW Norton & Company Inc., New York.

Mumford, L., (1961), *The City in History, Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects*, Harcourt, Brace & World, Inc., New York.

Price Waterhouse Coopers, (2007), *The Costs and Benefits of UK World Heritage Site Status, Government and Public Sector*.

Roth, R., and Dressler W. (2012), "Market-oriented conservation governance: The particularities of place", *Geoforum*, 43(3), 363-366.

Rouz, R.K., (2014), "From bazaars to shopping centers", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(24), 1875-1881.

Salah Ouf, M.A., (2010), "Authenticity and the sense of place in urban design", *Journal of Urban Design*, 6(1), 73-86.

Semes, S.W., (2009), *The future of the past: Aconservation ethic for architecture, urbanism, and historic preservation*, SW Semes Academia.edu.

Shakur, T., Hafiz, R., Arslan, T.V., Cahantimur, A., (2012), "Economy and culture in transitions: a comparative study of two architectural heritage sites of bazaars and hans of Bursa and Dhaka", *Archnet-IJAR*, 6(3), 91-108.

Stanilov, K. (2007), "Democracy, markets, and public space in the transitional societies of Central and Eastern Europe", in Stanilov, K. (ed.), *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*, Springer, 2007, 269-283.

Unesco (2012), *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, World Heritage Centre, Paris.

VanBlarcom, B.L., and Kayahan, C., (2011), "Assessing the economic impact of a UNESCO world heritage designation", *Journal of Heritage Tourism*, 6(2), 143-164.

